

net sanatına dönüştürüldüğü, geçmişte olduğu gibi günümüz insanını da yaygın şekilde etkisi altına aldığı bilinmektedir. Bu sebeplerle tarih boyunca İslâm âlimleri gereken hassasiyeti göstererek müslümanları konunun akıdeye yönelik tehlikelerinden korumak için sert uyarılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte bazı mutasavvıflar, bir kısım İslâm düşünürleri ve sanatkarlar astrolojik sistemle buna bağlı semboller, kâinatı bütününle kavramaya imkân veren bir cazibeye sahip olmalarının da tesiri altında ilgiyle karşılaşmışlardır. Böylece burçlarla ilgili semboller geniş bir şekilde İslâm sanat ve edebiyatına da yansımıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "brc" md.; Fârâbî, *el-Mecmû'*, Kahire 1325/1907, s. 87-88; Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh*, II, 15-16; Abdurrahman es-Sûfî, *Şüve'rü'l-kevakib* (nşr. Fuad Sezgin), Frankfurt 1986, s. 177-311; Bîrûnî, *The Book of Instruction in the Elements of Astrology* (trc. R. Ramsay Wright), London 1934; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 115-135; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 534; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIV, 106; XXIX, 188; XXXI, 113; İbrâhîm Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 52-54; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3608-3609; VII, 5688-5689; T. Burckhardt, *Mystical Astrology According to Ibn 'Arabi* (trc. Bulent Rauf), Gloucestershire 1974, s. 32-33; Seyyid Hüseyin Nasr, *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*, Great Britain 1978, s. 151-165; a.m.f., *İslâm ve İlim: İslâm Medeniyetinde Akli İlimlerin Tarihi ve Esasları* (trc. İlhan Kutluher), İstanbul 1989, s. 95-134; *Larousse Encyclopedia of Astronomy* (trc. Michael Guest v.dğr.), Feltham, Middlesex 1968, s. 48-50; "Astroloji", *TA*, III, 500-503; "Burç", *a.e.*, VIII, 423-424; "Zadyab", *a.e.*, XXXIII, 505; C. A. Nalino, "Astroloji", *İA*, I, 682-686; "Zodiac", *EBR*, XXIII, 982.

İLHAN KUTLUHER

Sanatta Burç. Eski medeniyet ve dinlerde burçların insanın maddî ve mânevî dünyasındaki yeriyi var sayılan ilgisi, her devirde çeşitli sanat eşyasında ve mimari tezyinatta burç sembollerinin yer almasına sebep olmuştur. İslâm medeniyetinde de genellikle figür tasvirinden kaçınan müslüman sanatkarların taş süslemeler, seramik, çini ve özellikle minyatürlü elyazmalarında burç sembollerini özenle çizdikleri görülmektedir. Burç sembollerini, kaynağı en eski devirlere inen yerli halk inançları ve bazı müslüman ilim adamlarının geliştirdikleri yorum tarzıyla karışarak fal ve tılsım kitaplarından tıpla ilgili yazma kitaplara kadar birçok alana girdiği gibi mimari eserlerde de yer almaya başlamış, tezyinatta görülen hayvan ve insan suretlerinin de birçoğu burçlara bağlanmıştır.

Burç tasvirleri İslâm sanatına yansırken bazılarında burçlar kuşağı sayı ve düzen bakımından eksiksiz, bazılarında ise gezegenler ve öteki astral sembollerle yan yana gösterilmiştir. Mimari eserlerdeki burçlarla ilgili tasvir örneklerinin en eskilerinden bir grup, Dicle nehri üzerindeki İbn Ömer Köprüsü'nün büyük ayakları üzerine işlenmiştir (bk. *CİZRE KÖPRÜSÜ*). Panolar halinde taş kazılan bu figürlerin çoğunun gezegenler ve burçları temsil ettiği hususunda pek çok araştırmacı görüş birliği halindedir. Herzfeld'e göre bu kabartmalar sağdan sola doğru şu düzene göre sıralanır: 1. Satürn ve Terazi, 2. Jüpiter ve Yengeç, 3. Mars ve Oğlak, 4. Güneş ve Aslan, 5. Venüs ve Balık, 6. Merkür ve Başak, 7. Ay ve Boğa, 8. Yay burcu ve yanında tam teşhis edilemeyen bir başka figür. Burç figürlerinin böyle bir eserde yer alışı, ayrıca köprünün inşa edildiği yıl ile de bağlantılı görülmektedir.

Bugün Berlin Devlet Müzesi'nde bulunan ve göbek kısmındaki kitâbeden Abdülvâhid adlı bir sanatkarın eseri olduğu anlaşılan 971 (1563-64) tarihli bir çini tabakta çepeçevre sıra halinde bütün burçların işlendiği görülmektedir. Burçları bir tek parça üzerinde böylesine açık ve fonksiyonel bir kompozisyonla vermesi ve kesin bir tarih taşıması bakımından seçkin bir yere sahip olan bu tabakla mavi-beyaz renk düzeninde her biri ayrı daire içine alınarak resmedilen burçlar, saat kadranı düzenindeki gibi on iki madalyon halinde sıralanmıştır.

Maden sanatında dikkati çeken burç tasvirli eserlerden biri 608 (1211-12) ta-

rihli bir divit kutusudur. Bugün British Museum'da bulunan eser, kitâbesine göre İran'da Mahmûd b. Sungur tarafından yapılmıştır. Kapağın üst kısmında yer alan enlemesine kompozisyon, on iki burç sembolünün de yer aldığı zengin bir tezyinatla şekillendirilmiştir. Burçlar ise biri ortada, diğerleri iki yanda olmak üzere düzenlenen üç daire içinde dörtlü gruplar halinde resmedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Yûnus, *al-Zîdj al-kabîr al-hâkimî* (*Le livre de la grande table hakémite*) (nşr. ve trc. J. J. A. Caussin de Perceval), *Notices et Extraits des Manuscrits*, VII (1804), s. 16-240; S. J. Kugler, *Sternkunde und Sternendienst in Babel*, Münster 1907, I, 39-40; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim: İslâm Medeniyetinde Akli İlimlerin Tarihi ve Esasları* (trc. İlhan Kutluher), İstanbul 1989, s. 95-134; A. K. Coomaraswamy, "The Nine Planets", *Bulletin of Worcester Art Museum*, XIV/1 (1923), s. 6-10; W. Hartner, "The Pseudoplanetary Nodes of the Moon's Orbit in Hindu and Islamic Iconographies", *AI*, V/2 (1938), s. 113-154; J. P. Roux, "Le décor animé du caravansarail de Karatay en Anatolie", *Syria*, XLIX, Paris 1972, s. 371-397.

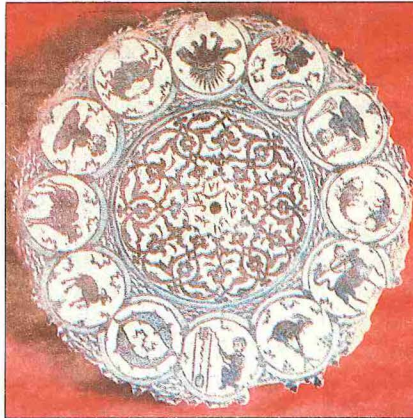

SELÇUK MÜLÂYİM

Edebiyatta Burç. Gök cisimleri, kozmik âlem ve bu âlemdaki unsurlar genel olarak bütün edebiyatlarda yer almaktadır. Yıldızlar ilkçağ'lardan beri insanoğlunu hayret içinde bırakmış, bu sebeple astronomi hemen her devir ve kültürde üzerinde ilgiyle durulan bir konu olmuş, bazan din ile kaynaşmış, bazan da dinî duygu ve fikirler doğurup beslemiştir. İslâm milletlerinin edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatının manzum ve mensur eserlerinde de gök cisimleriyle ilgili çeşitli bilgiler yanında birtakım remiz ve mazmunlara, bunların özellikleri üzerine kurulmuş teşbih, tevriye, cinas vb. edebî sanatlara sık sık rastlanmaktadır.

Konuyla ilgili eserleri iki grupta toplamak mümkündür. İslâm dünyasında ilm-i nücûm, ilm-i tencim, ilm-i ahkâm-ı nücûm ve ilm-i zîc adlarıyla bilinen ilimlere dair yazılan eserlerle ansiklopedik mahiyetteki çalışmalar ve umumi tarihe ait eserlerin giriş bölümlerindeki bilgiler birinci grubu teşkil eder. Bunun dışında kalanlar ise doğrudan edebiyatla ilgili olan, kaside ve gazel gibi divan şiirinin çeşitli formlarında yazılmış şiirlerle bilhassa tevhid, münâcât türündeki manzumeler ve mi'racnâme gibi dinî, *Hüsn ü Aşk*, *Deh-mürg* vb. aşk ve maceraya dayalı mesneviler konuya dolaylı şekilde temas eden, ifadeyi zenginleştir-

Üzerinde burç tasvirleri bulunan çini tabak
(İslâm Sanatları Müzesi - Berlin)

mek için kozmik unsurlara bir malzeme olarak yer veren eserlerdir. Birinci gruba Kasımpaşalı Osman b. Mehmed'in mensur *Câmiu'l-ahkâm fi mesâilil-hâs ve'l-âm* adlı eseriyle manzum *Muradnâme*, Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'si örnek gösterilebilir. Tarihî eserler arasında da Aynî'nin *İkdu'l-cümân*'ı örnek gösterilebilir. Eserin baş tarafında kâinatın yaratılışı hakkında bilgi verilirken burçlar da geniş olarak ele alınır. Hatta bu eserin bazı yazmalarında burçlarla ilgili minyatürler yer almıştır (bk. İÜ Ktp., TY, nr. 5953). Nevî de *Netâicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn* adlı eserinin "ilm-i nücûm" faslında konuyu objektif bir şekilde ele almış, bu arada ilm-i ahkâm-ı nücûm (astroloji) aleyhindeki âyet ve hadisleri de zikretmiştir.

Başta güneş ve ay olmak üzere bütün gezegenler farklı müddetler içinde doğudan batıya doğru süren kendi tabii

dönüşlerinde burçları dolaşırlar. Her yıldızın bir hânesi, bir burcu vardır. Gezegenler burada belli bir müddet bulunur, bu sırada o burcun tesiri altında kalırlar. "Vakt-i kırân" veya sadece "kırân" denilen, gezegenlerin hangi burçlara ne zaman dahil oldukları *Muradnâme*'de "Hânehâ-yı Kevâkib-i Seyyâre" başlığı altında geniş bir şekilde anlatılır. Elvân-ı Şirâzi'nin tercüme ettiği tasavvufî bir mesnevi olan *Gülşen-i Râz*'da da bu gezegenlerin burçlarla ilgisi üzerinde durulur.

Yıldızların ait oldukları burçta bulundukları vakte "şeref" veya "vakt-i şeref" denir. Buradan eşref-i sâat* mefhumu doğmuştur ki çeşitli beyit ve mısralarda değişik vesilelerle çok tekrar edilen bir unsurdur. Genel olarak da şairin sevgilisini gördüğü, ona kavuştuğu, ondan haber aldığı anı belirtmek için kullanılır. Figânî'nin, "Burc-ı şerefde gün gibi bulhûsn ile kemâl / Eksikliğini görmeyelim

ey kaşı hilâl" ve, "Burc-ı şeref üzere görüp ol ruhları mâhî / Âhım sevinip gök yüzüne attı külâhı" beyitleri bunun birer örneğidir.

İbrâhim Hakkı *Mârifetnâme*'de geçen, "Hamel ü Sevr ile Cevzâ'da gelir fasl-ı bahâr / Seretân u Esed ü Sünbüle'dir yaza medâr / Tuttu güz faslını Mîzân ile Akreb dahi Kavs / Cedy ü Delv ile Hût kıldı zemistânda karâr" kıtasında burçlarla mevsimler arasındaki ilgiyi açıklar. Ayrıca "burc-ı isnâ aşer" terkiibiyle de bazan on iki imam kastedilir. Nitekim Nevî'nin bir terkihibendinde yer alan, "Bunlar-durur nücûm-ı saâdet çerâğ-ı dîn / Bunlar-durur olan on iki burca pâsbân" beytinde on iki imam burçların bekçisi olarak zikredilmektedir.

Burçların her biri divan edebiyatında değişik özellikleriyle ayrıca birer remiz olarak da ele alınmıştır: Hamel (Koç) burcu. "Burc-ı bere" adıyla da anılan bu burçtan genel olarak güneşle birlikte bahsedilir. Eski takvime göre ilkbaharın birinci ve altıncı gününe Nevruz denir. Nevruz'un başlangıcı güneşin Hamel burcuna girdiği zamandır. Bahardan bahseden beyit ve mısralarla bahâriyye*lerde Güneş - Hamel - Nevruz üçlüsüne ve bunların birbirleriyle yakın ilgisini aksettiren çeşitli ifadelerle rastlanır. Sevr (Boğa) burcu. "Burc-ı süreyyâ" ve "burc-ı gâv" olarak da adlandırılan Sevr ayın burcudur. Sabah olunca görülmemesi ayın kurban edilmesine bağlanır ve güneşin doğuşu esnasında gökyüzünde beliren kırmızı renk de kurban edilen ayın kanı şeklinde yorumlanır. Sevr-kurban ilişkisi sebebiyle ıydiyye*lerde rastlanan bu motif, ayrıca boğanın ağır işlere dayanıklı olması ve yük taşıyabilmesi dolayısıyla da söz konusu edilir. Felek onu ağır şeyleri taşımada kullanır. Ancak Sevr eflâkın yükünü taşıdığı halde şairin gönül yükünü, gam yükünü taşıyamaz, boyunu kırılır. Cevzâ (İkizler) burcu. "Burc-ı dü-peyker" adıyla da anılan bu burç, diğer gök cisimleri gibi yükseklik ve yücelik bildiren ifadeler içinde zikredilir. Şairin övdüğü kimsenin eşini süpürmekte ve sevgilinin ayağının tozu Cevzâ'ya baş tacı olmaktadır. Seretân (Yengeç) burcu. "Burc-ı harçeng" adıyla da anılır. Ayın hânesi oluşundan kinaye "burc-ı hilâl" de denilir. Esed (Arslan) burcu. Güneşin en tesirli olduğu zaman, "burc-ı şîr" olarak anılan bu burçta bulunduğu zamandır. Genellikle övülen kişi arslanın çeşitli özellikleriyle anlatılır. Ayrıca "esed" lakabıyla anılan Hz. Ali ile Arslan burcu

983 (1575)
yılına ait
zâyiçeli
takvimde
yıldızların
burçlara
dahil olduğu
zamanı ve
eşref saatleri
gösteren
minyatürlü
bir sayfa
(İÜ Ktp., TY,
nr. 2000, vr. 25^a)

arasında bağ kurulduğu da görülmektedir. Sünbüle (Başak) burcu. "Burc-ı hüşe" olarak anılan bu burca beyitlerde "hüşe-i çarh" ve "hüşe-i sipihr" şeklinde rastlanır. Cedy (Oğlak) burcu. "Burc-ı buzgâle" diye de adlandırılan bu burç, "nahs-ı ekber" olan Zühâl'in hânesi olduğundan çoğunlukla bu gezegenle birlikte anılır. Yedinci felekte ve gezegenlerin en üstünde bulunduğu için "pâsbân" (gözcü) olarak vasıflandırılır ve bekçilerin yüksek kulelerde (burç) bulunmasına dayanan çeşitli hayaller içinde yer alır. Delv (Kova) burcu. "Delv-i sipihr" olarak da anılan bu burcun kelime mânasından hareketle su ve kuyu ile ilgisini ön plana çıkaran özelliklerinden bahsedilir. Hût (Balık) burcu. "Burc-ı mâhi" denilen bu burç "hût-i felek" şeklinde de geçer. Kejdüm (Akrep) burcu. Ay Akrep burcunda iken sefere çıkılmaması gerektiğine inanıldığından yanak ve saç ay ve akrebe benzetilerek sevgilinin kapisından ayrılmama bahanesi olarak ileri sürülür. Kavs (Yay) burcu. "Burc-ı kemân" veya "hâne-i kemân" da denilen ve kaş için müşebbehün bih olarak zikredilen bu burç, çoğunlukla divan edebiyatında Zühre'den sonra en çok adı geçen bir gezegen olan müşteri ve ok kelimeleriyle birlikte anılır. Mîzan (Terazi) burcu. Zühre gezegeninin hânesi olduğundan onunla birlikte anılır.

Hamel, Esed, Kavs burçlarına "burc-ı âteşi" (ateş); Cevzâ, Mîzan ve Delv'e "burc-ı bâdi" (hava); Sevr, Sünbüle ve Cedy'e "burc-ı hâkî" (toprak); Seretân, Akreb ve Hût'a "burc-ı âbi" (su) denilir. Bu

şekildeki adlandırmalarla dört unsurun (anâsır-ı erbaa) burçlarla münasebeti belirtilmiş ve tabiatlarına işaret edilmiş olur. "Burc-ı çihil-sâle" Hz. Âdem'i, burc-ı Mesîh ise sekizinci feleği sembolize eder. Yerleri belli ve sabit olduğu için burçlar felekte şehirleri de temsil ederler. Meselâ "burc-ı evliya" terkihi Bağdat şehrini anlatır.

BİBLİYOGRAFYA:

Cinânî, *Cilâü'l-kulûb* (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1990, s. 157-158; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 209-217; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 238-240, 244; Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Divançesi*, İstanbul 1966, s. 11, 18, 20, 76, 125; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 238-241, 252; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 434-436; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 440, ayrıca bk. İndeks; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 335-336; Dihhudâ, *Luğatnâme*, VIII, 834-835; Pakalın, I, 246-247.

MUSTAFA UZUN

BURDUR

Akdeniz bölgesinin
Göller yöresinde şehir ve
bu şehrin merkez olduğu il.

Burdur şehri, kendi adıyla anılan gölün güneydoğu kıyısında bu göle ulaşan Kurna deresi üzerinde, deniz seviyesinden 940-1030 m. yükseklikte meyilli bir yüzeyde kurulmuştur.

Şehir, Ege kıyılarını ve Anadolu'nun iç kesimlerini Akdeniz kıyılarında Antalya'-

ya bağlayan ve her dönemde önemini korumuş olan yolun üzerinde bulunur. Ayrıca İzmir - Eğirdir demiryolu üzerindeki Baladız (günümüzdeki adı Gümüşgün) istasyonundan ayrılan bir şube hattı da Burdur'da sona erer.

Burdur şehri yakınlarında yapılmış olan arkeolojik kazılar, bu yörede yerleşmenin çok eski tarihlere indiğini göstermektedir. Meselâ Burdur'un 15 km. güneyindeki Kuruçay höyüğünde yapılan kazılarda (Refik Duru, s. 12) milâttan önce 6500'e kadar inen bulgular elde edildiği gibi Burdur'un 35 km. güneybatısındaki Hacılar'da yapılan kazılarda da buradaki bir yerleşmenin milâttan önce VII. bin yılın başlarına kadar indiği tesbit edilmiştir. Fakat bunlar Burdur şehriyle ilgisi olmayan yerleşmelerdir. Şehrin bugün kapladığı alan içinde de demiryolu istasyonu civarındaki höyükte Erken Bronz Çağı'na ait prehistorik yerleşmeler tesbit edilmiştir. Burdur'un günümüzde bulunduğu yere kurulmadan önce birkaç defa yer değiştirmiş olması muhtemeldir. İlk çağlarda bu çevrede yer alan Limnombria (göl şehri) adlı bir şehrin günümüzdeki Burdur'a göre göl kıyısına daha yakın bir kesimde olduğu bilinmektedir. Bu şehir o dönemde Pisidya adı verilen ve aşağı yukarı günümüzdeki Göller Yöresi'ne tekabül eden yörenin sınırları içerisinde bulunuyordu. O dönemde Burdur'u içine alan Pisidya bölgesi daha sonra komşuları olan Hitit, Frigya ve Lidya devletlerine tâbi oldu. Lidyalılar'ın VI. yüzyılda Pers-

Aynî'nin *İkûd'ül-cümân* adlı eserinde burç tasvirlerinin yer aldığı sayfalar (İÜ Ktp., TY, nr. 5953, vr. 30^a-33^a)

